

Psykologi og videnskab

OM PSYKOLOGIENS BRUGSVÆRDI

(Publiceret i første nummer af *Psyke & Logos*, 1980.
 Artiklen er skrevet på grundlag af en forelæsning over
 opgivet titel ved Dansk Psykologforenings årsmøde)

Det er i vore tider (1) almindeligt, i hvert fald på universiteterne, at indlede ethvert indlæg med en redegørelse for den marx'ske opfattelse af bytte- og brugsværdiens rejse gennem vareverdenens riger og sekler. Når indlæggets titel (som jeg ikke selv har fundet på) er som her, er det ikke blot almindeligt – det er vist uomgængeligt, hvis man vil regnes for et ordentligt menneske.

Det vil jeg imidlertid afstå fra. Især fordi sådanne indledninger har det med at optage et sted mellem ni og ti tiendedele af hele historien, således at der intet andet bliver tilbage.

Det sidste – at der intet andet bliver tilbage – er der dog ofte ingen, som opdager, fordi både forfatter og læser/tilhører tror, at det første netop er hele historien. Altså historien. Det er det imidlertid meget langt fra at være, hvilket dette indlæg især handler om.

En del marxistisk inspireret forståelse og begrebsbrug kan dog ikke undgås. Det bliver imidlertid langt fra efter bogen.

Tese: Samfundslogik (2)

Det er imidlertid rigtigt at spørge *historisk* til enhver sag. Det er således også rigtigt til eksempel at undersøge, hvornår i slægtens udvikling forskellige arter psykologisk tænkemåde opstår, hvorfor det sker netop lige der og netop på det tidspunkt. Psykologien er jo ingen Vorherres skabelse fra tidernes morgen. Den trådte i eksistens i tid og rum, og det er vigtigt at finde ud af, hvad den skulle *bruges til*, siden den fik borgerbrev og erhvervsrettigheder. Intet opstår uden grund, alt har et formål, en brugbarhed. Det er i hvert fald en rimelig udgangshypotese. Og det er vigtigt af en sådan historisk undersøgelse at lære, hvad man kan, om psykologiens aktuelle brugelighed.

Lad mig derfor gennemgå et par eksempler og begynde med det mest ambitiøse, som jeg i denne sammenhæng kan finde på: Hvornår opstod selve psykologien, og hvorfor gjorde den det? Hvad var meningen med den? Hvad skulle den bruges til?

Jeg har lige læst en spændende bog af Benjamin Farrington, en britisk klassisk filolog, om græsk naturvidenskab. Den er fra fyrrerne, men

tilfredsstiller de flestes krav til en materialistisk videnskabsforståelse. Lad os høre hans mening.

Fra vor skoletid har mange af os sikkert stadig et sted i kroppen en vagt ærbødig fornemmelse af, at den forbløffende græske kultur mellem 5. og 3. århundrede f.Kr., den vestlige civilisations synlige fødsel, var et mirakel, et uforklarligt lyn fra den høje himmel, som slog eftertiden med ærefrygt. Den abstrakte tanke og den klare åndsflugt nedsteg på jord og tog som en lunefuld mutation bolig i det ædle hellenerfolk. Det groede og blomstrede, nåede et højdepunkt i dramatikken og skulpturen, i Platons filosofi og Aristoteles, hvorpå det atter degenererede ved indavl. Sådan var det, og mere er der ikke at sige om den sag. Guden har været her, og vi bøjer knæ.

Men naturligvis er der mere, og også mere fornuftigt, at sige om den sag. Hvad Farrington har at tilføje er ikke blot mere, men næsten blasfemisk i det klare lys under Akropolis ved middagshøjde. Han udleder nemlig oprindelsen til tankens styrke og skulpturens skønhed af jævne økonomiske forhold og klasseformationer. Herunder er han ikke langt fra at konkludere, at det høje mirakel nærmest tværtimod må betegnes som en kulturel katastrofe.

Som andre filologer fremstiller han den åndshistoriske periode forud for Sokrates og Platon som en kraftfuld fremvækst af *naturfilosofiske* indsigter og systemer. Tænkningen var i denne periode i et og alt et forsøg på at opbygge teoretiske forklaringer på den stadigt mere bevidst eksperimenterende og overlegne teknologi, der, sammenlignet med andre folkeslag, karakteriserede grækernes omgang med naturen. Det, man tænkte over, var det umiddelbare, hændernes og redskabernes forarbejdning af materien. Man søgte årsagsforklaringer og sammenhænge i naturforståelsen – også når man på teoriens svage punkter tog sin tilflugt til overnaturlige indgreb. Tanken var knyttet til rationel naturudnyttelse. Mennesket opfattedes ikke som en sjælelig foreteelse, men som en organisk del af naturen selv, og mennesket-som-del-af-naturen var alene genstand for erfaringsmæssig iagttagelse, for empirisk undersøgelse, ikke for spekulation over ånd og ide.

Han er også enig med andre i, at Sokrates og Platon markerer et afgørende omslag. Med disse tænkere vendes interessen mod det sociale og det humane, samfundsannelsen og menneskesjælen. Religion, etik, jura og psykologi erstatter fysik, medicin og astronomi. *Samfunds- og humanfilosofien* afløser naturfilosofien.

Men han er stærkt uenig i genialske og idealistiske forklaringer på den vending.

Det var ikke giganterne Sokrates og Platon, som forårsagede omslaget. Det gjorde tværtimod en produktionsmæssig automatisering, kunne man næsten kalde det. Sagen var den, at som følge af Grækenlands imperialistiske succes og øgede magt efter perserkrigene, steg slaveholdet eksponentielt. I det 5. århundrede f.Kr. var således ikke mindre end en tredje-

del af Athens befolkning slaver. Slaverne overtog naturomgangen. Det var ikke længere borgeren, som med teknisk snilde stadigt forbedrede redskaberne og den rationelle naturudnyttelse og dermed sikrede slægtens overlevelse såvel som øgede velstanden. Det gjorde slaverne.

Denne ændring i basis skabte grundlaget for tilsvarende ændringer i overbygning. Med slaveholdet var det ikke længere hverken materielt nødvendigt eller idealt respektabelt at leve af sit håndværk. Og dermed var det heller ej længere hverken materielt nødvendigt eller idealt respektabelt at beskæftige sig med naturfilosofi og grundlaget for produktive foreteelser. Teknisk nerve og forståelse af naturens kræfter var for den enkelte borger ikke længere umiddelbart nødvendigt for håndværk og handel og dermed øget velstand. Øget slavehold var tilstrækkeligt.

Denne ændring gjorde samfundets hele indretning mere kompliceret og problemfyldt end tidligere, og naturligt nok blev det derfor nu den fri borgers fornemste opgave at deltage i samfundets regulering, dvs. i statens styrelse (hvilket bl.a. betød slavernes undertrykkelse). Deraf etikken, jura og politisk videnskab. For at skærpe sin indsigt og forstå statsstyrelsen i en højere helhed måtte den *fri* borger beflitte sig på at vandre under arkaderne og samtale ret om guderne, erkendelsen og sfærernes harmoni: retorik, grammatik, logik m.m. Livets mest grundliggende vilkår var radikalt ændrede. Så meget, at den fri borger næppe længere kendte dem personligt. De levende maskiner tog sig af den side af sagen.

Hvad var det, der skete her på tærsklen til vor tid? Det var lige netop det, at borgeren blev til den fri borger (jeg går nu ud over Farrington).

En stor del af den menneskelige tid og energi, som førhen var bundet direkte i den materielle beskæftigelse med livets opretholdelse og stadigt øgede sikring, blev sat fri. Der opstod pludselig (dvs. ganske gradvist) et nyt fænomen i slægtens historie: fri tid. Fritid.

Det er ganske vist ikke rigtigt, at fritid var et nyt fænomen i slægtens historie. Måske endda tværtimod, idet slægtens urtid synes at have rummet overordentlig megen mere fritid end dens nutid. Men lad os sige, at på den tid, på det sted og i den samfundsorganisation var fritiden åbenbart revolutionerende.

Hvad skulle man stille op med den? Ja, ligesom man før naturtænkningen havde forsøgt at sætte begreb på håndens/redskabets omgang med naturen for at få magt over gebærderne, at gøre dem stadigt mere håndterlige, måtte man først finde en *benævnelse* til det i bogstavelig forstand epokegørende fænomen. Hvad kaldte man da denne fri-tid? Man kaldte den – sjælen.

Derpå fyldte man sjælen ud, lagde indhold i den, begrebsliggjorde den, og fik blandt andet: psykologi. En fritidssyssel. Men sandelig ikke en blot tidsfordrivende sådan; det var en *brugbar* syssel. Brugbar til forståelse af sjælens færden i elitens styrelse af staten, herunder først og frem-

mest styringen af åndens adskillelse fra og undertrykkelse af hånden (herre/slave).

Et andet eksempel fra nyere tid på en analyse af en særlig del af psykologiens opkomst.

Asplund, Dreier & Mørch har (1975) skrevet en artikel om socialpsykologiens opståen og tema. De viser her, hvorledes socialpsykologien fødtes i England, Frankrig, Tyskland og USA lige før og omkring århundredskiftet. De spørger, om det var en tilfældighed, at den opstod disse steder og på det tidspunkt, og svarer hertil nej. En socialpsykologi var der og da særdeles brugelig, og den opstod, *fordi* den havde brugsværdi. Tankegangen er kortelig som følger.

I de af tidens psykologiske værker, som eftertiden (herunder Asplund *et al.*) med rette karakteriserer som netop *socialpsykologiske*, er to temaer fremherskende. For det første fremstilles en adskillelse mellem individ og samfund, og for det andet beskrives denne adskillelse som en polaritet, dvs. som værende problematisk for både individet og samfunds-dannelsen: Noget er ikke, som det burde være, og derfor må man bringe orden i det. Man bringer bl.a. orden ved at studere det, skrive om det og lave en videnskab derover.

Uorden har der ikke altid været. Der har været tider og kulturer, hvor forholdet mellem individ og samfund ikke var et adskilt sådant, eller hvor denne adskillelse i det mindste ikke syntes at have været problematisk. For ikke så længe siden i Europa (efter at det gloriøse Hellas atter var gået i sig selv) syntes menneske og samfund at have indgået en så uadskillelig helhed, at man endda ikke havde et begreb for *individ* – som man i Grækenland på et bestemt tidspunkt fik det for sjæl. Det enkelte menneske var bare en del af hele slægtens omgang med naturgrundlaget og derfor ikke et udskilt og synligt element, der kunne benævnes »individ«.

Når der intet individ i moderne forstand af ordet findes, findes der heller ej et *synligt* forhold mellem menneske og samfund. De er en enhed (»naturgroet«). Og når der intet synligt forhold findes mellem menneske og samfund, findes der naturligt nok heller ingen socialpsykologi, thi en fornuftig definition af socialpsykologi kunne netop være læren om forholdet mellem menneske og samfund (dette er ganske vist en cirkelslutning, men den kan forsvares).

Det samfundsmæssige fællesskab brydes imidlertid, og det kræver en forklaring. Man får sat begreb på det hidtil ordløse og tavst selvfølgelige. Fx træder rollebegrebet ind i historien. I et ubrudt fællesskab er mennesker organiske dele af en helhed. De gør bestemte ting, som gøres af netop dem og ikke andre – som en selvfølgelig og naturlig sag. Det er slægten, som er den handlende enhed, ikke det enkelte menneske. I et brudt fællesskab derimod gøres tingene ikke nødvendigvis af bestemte mennesker, men af bestemte funktioner. Tingenes gørelse afhænger af

rollers udførelse, og mennesker kan træde ind og ud af roller (kort fortalt).

Det samme gælder den sociale kontrol, som er et andet af socialpsykologiens (og sociologiens) centrale begreber. I et fuldt organisk fællesskab »kontrolleres« mennesker i den forstand ikke. De gør bare det, de *må* gøre. Der er nemlig ganske enkelt ikke andet at gøre end lige netop det, de gør. Fællesskabet er den grund, som ingen ser. Først når fællesskabet træder frem som figur, hvilket vil sige, at det er blevet problematisk, kan det hænde, at mennesker ikke gør det, de skal, og så bliver kontrollen et synligt fænomen, der både kan og vil blive studeret.

Det er fra midten af forrige århundrede og frem til nu, at denne problematiske adskillelse mellem menneske og samfund for alvor slår igennem (af mange grunde, der efterhånden er så velkendte, at de ikke skal repeteres; i øvrigt standser gennemgangen af Asplund *et al.* omtrent her). Socialpsykologien opstår *på grund* af problemet, og den finder *anvendelse* i dets bearbejdning. Dens mål er at fjerne miseren, at neutralisere den utilpassethed, som individet befinder sig i over for samfundet. Hvilket i praksis altid har vist sig at betyde, at socialpsykologiens brugsværdi var (er) at tilpasse individet til den herskende klasses krav. Videnskaben socialpsykologi svarede på samfundets problemer, den var en naturlig og relevant følge af faktisk indtrufne samfundsændringer, og dens forståelsesmåde, begrebsapparat og erhvervspraksis var funktionel i disse. Dens udfoldelse var styret af en særlig art regularitet, en særlig logik, nemlig samfundsorganisationens. *Den var samfundslogisk bestemt.*

Lad mig kort resumere tesen: Human- og socialvidenskaben *opstår*, når en eksisterende livssammenhæng ændres så meget, at det hidtil tavst selvfølgelige får mæle og bliver problematisk på den ene eller den anden måde. Når det strømmende liv standser op og kommer til syne som en både erkendelsesmæssig og praktisk uforklarlighed for sig selv. En sammenhæng brydes, og bruddet bliver et problem for den sociale orden. Psykologien fødes, når mennesket bliver et problem for sig selv.

Og videnskaben opstår *for at* forklare det uforklarlige, men vel at mærke forklare det på en sådan måde, at livet atter lukker mund og øje på sig selv og strømmer videre. Videnskabens mål og mening, dens brugsværdi, er at være del af den samfundsmæssige styring af mennesker på de givne samfundsstrukturers betingelser. Skønt den modsatte retning principielt kan tænkes; dog kun hvis man tænker ud over denne måde at stille problemet op på, hvilket vil ske i næste afsnit.

Sådan kan en materialistisk videnskabshistorie lyde, og den kunne lige så vel have anvendt den klassiske udredning af forholdet mellem produktivkræfter og produktionsforhold: »livets strøm« består nok så konstant og mindre poetisk i den stadige udvikling af produktivkræfterne, en udvikling som på et tidspunkt er kommet så langt forud for produktionsforholdenes faktiske indretning, at ændringer i disse bliver uundgåelige.

Et vigtigt moment i disse ændringer er naturligvis selve forståelsen og reguleringen af dem, og videnskab og profession er en afgørende del af forståelsesredskabet og kontrolpanelet (kort fortalt).

Antitese: Egenlogik

Alt dette er vigtigt og rigtigt. Men dermed er hele den materialistiske videnskabshistorie ikke fortalt. Ingenlunde. Faktisk er kun rundt regnet halvdelen af historien fortalt.

Hvis man tror, at ovenstående er hele historien, begår man nemlig mindst tre fejl, og sikkert flere: Man sammenblander en videnskabs *opståen* med 1) dens *sandhed*, 2) dens *genstand* og 3) *helheden af dens resultater*.

Sandhed

At sætte lighedstegn mellem på den ene side den i tid og rum specifikt historiske fødsel af en forståelsesmåde, et begrebsapparat, en forklaringskraft, en teknologi, kort en videnskab og en profession, og på den anden side dennes selvstændige sandhedsværdi, er at opfatte videnskaben og enhver del af denne som kun ideologi.

Denne opfattelse kommer i stand ved at begå det, der i argumentationslogikken hedder *den genetiske fejlslutning*: Fordi det og det fænomen er kommet til verden på den og den måde og har de og de åbenbart funktionelle årsager til sin undfangelse, behøver det ikke selv være *lig med* samme funktionalitet. Om fænomenets indhold alene er det samme som sin oprindelsesfunktionalitet, eller om det desuden er noget andet og mere, kan kun afgøres ved at undersøge det selv, ikke ved blot at tage bestik af dets herkomst. Ethvert fænomen er samtidig med sin oprindelsesbestemmelse også en undtagelse herfra (hvilket vil fremgå umiddelbart nedenfor), hvorfor dets gyldighed kræver selvstændig undersøgelse og ikke blot forud kan affærdiges som definitorisk ideologi uden sandhedsaspiration.

Genstand

At sjælen først blev problematisk og derfor *synlig* i det 5. århundrede f.Kr. er ikke lig med sjælens *opståen* der og da.

Mennesket *tænkte*, før nogen af samfundsudviklingen blev tvunget til at tænke *over*, at mennesker tænkte. Naturfilosofien før Platon var i eminent grad tænkning. Mennesker perciperede deres omverden og deres væren-i-verden og talte om den. Mennesker forstod lodret og vandret, op og ned, frem og tilbage, venstre og højre, hårdt og blødt, råt og kogt, varmt og koldt, regn og grøde, træ og sten, kød og metal. Mennesker havde begrebet naturen og sig selv i og med, at de begreb naturen og sig selv, længe før de var nødt til at danne sig begreber om det *at* danne sig

begreber. Mennesker huskede og overleverede deres erindringer, længe før de satte emotionsord på det *at* elske og hade. Mennesker gjorde ting, før de fik »motiver« til det. Menneskets liv er naturligvis lige så gammelt som historien selv.

Børn fandtes, før den sociale *kategori* »barn« blev til. Børn blev opdraget og »socialiserede«, længe før der af samfundsændringernes logik blev tvunget frem en socialisationsteori. Kvinder og mænd eksisterede som åbenlyst forskellige entiteter i verden og i slægtens liv, før en kønsrolleteori måtte skabes til *artikulering* af problemerne mand og kvinde imellem. Familien fandtes som et tandhjul i samfundsbyggelsens maskineri, længe før selve begrebet familie og en videnskab derom *måtte* opstå (fordi familien ikke længere var Vorherres selvfølgelig redskab for slægtens historie – altså efter syndefaldet og uddrivelsen).

Den sociale kontrol ikke blot eksisterede, men var lige så fuldt artens elementære rationalitet før *opdagelsen* af fænomenet »social kontrol«. Der var et »forhold« mellem menneske og samfund. Et forhold mellem menneske og samfund er, netop ifølge en materialistisk historieforståelse, simpelt hen konstitutivt for menneskeslægtens eksistens, for menneskelighed overhovedet. Mennesket er altid i-forhold.

Socialpsykologien »... beskæftiger sig med at finde og forstå de regelmæssigheder, der kendetegner individernes samfundsmæssige eksistens«, skriver Krarup (1975) i en kommentar til artiklen af Asplund *et al.* Når som helst mennesker lever i samfundsmæssig regularitet – og det gør de netop når som helst – findes i og dermed objektet for socialpsykologiens studier; men altså ikke derfor automatisk en socialpsykologi til at foretage studeringerne.

Kort sagt, selv om det er både korrekt og vigtigt at være klar på, at *videnskaben* psykologi træder i eksistens på bestemt historisk tid og sted og har sine bestemte historiske grunde til at gøre dette samt slæber forklaringsmåder med derfra – så er det fuldt så vigtigt at forstå, at psykologiens videnskabelige genstandsområde er en *konstitutiv* kategori, og den er jævnaaldrende med mennesket som arts væsen. Hverken mere eller mindre.

Fordi genstandsområdet er *forud* for videnskaben, er det *kategorialt egenmægtigt* over for sin egen udforskning. Derfor sker der det, at når videnskaben først *er* opstået, tilraner den sig straks sin *egenlogik*, kunne man kalde det. Den etablerer sig i en indre modsætning til den foromtalte samfundslogik, som forårsagede dens eksistens. Samfundslogikken *synliggør* genstandsområdet og styrer dets udforskning; men samtidig styres udforskningen også af *genstandsområdet selv*. *Genstanden* viser, at verden er sat sammen på forskellige selvstændigt lovmæssige måder, som lader sig bestemme, og til hvis bestemmelse visse erkendelsesformer er rigtigere end andre.

Det er en bundethed til og forpligtelse på denne genstandens egen og objektivt bestemmelige indretning, som hedder forskning og videnskab,

og som styrer denne lige så meget, som betingelserne for dens opståen og fortsatte eksistens (medens en bundethed *alene* til det sidste ikke er videnskab, men ideologi). Videnskabelig aktivitet er så at sige »fra nu af« en særlig og fra andre aktiviteter forskellig erkendelsesvirksomhed, knyttet til udskilte genstandsområder og kulturfelter med hver deres egenlogik.

Vigtigheden af dette kan ikke understreges nok i disse samfundslogiske tider. Både den perceptuelle størrelseskonstans og fænomenet social kontrol har afgørende betydning som selvstændige forskningsobjekter inden for den aktivitet, der med et vanskeligt ord hedder grundforskning, tillige med den dermed sammenhængende anvendte forskning og professionsudøvelse. Hvilken betydning antydes nedenfor.

Helheden af resultater

Lad mig vende tilbage til det indlysende: Athens borgerskab tog sig ikke tid fri *for at* undertrykke slaver. Tiden blev *sat* fri af de materielle samfundsændringer. De valgte ikke fri-tiden. Den var blot en historisk kendsgerning.

Men hvis ikke Athens borgerskab havde fået sat tid fri til at gruble over sjælens love, ville samfundslivet være forblevet på det umiddelbare produktions- og reproduktionsniveau. Den enkle naturomgang havde da været tilstrækkelig for slægtens overleven. I stedet udvikledes erkendelsens egenlogik. Matematikken, psykologien og den politiske videnskab fødtes på dette sted i historien, udfoldede sig relativt frit, og deres indsigter forberedte grunden til kvalitativt afgørende spring i den vestlige kulturs fremgang. De var nødvendige faser i den videnskabens vækst, som på sin side var et integreret moment i selve civilisationens udvikling. Uden disse indsigter og teoretiske systemer, ingen avanceret teknologi, rationel statsstyrelse og psykologisk forståelse for selve det menneskelige *for sig* såvel som for dets *rolle i* teknologien og statsstyrelsen.

En videnskabs *umiddelbare* resultater vil som regel ligge inden for en samfundslogik. Men *helheden af resultaterne* af en videnskabs erkendelse er i høj grad del af dens egenlogik og ingenlunde kun lig med en direkte følge af dens samfundslogik; hvilket naturligvis hænger sammen med de to forudgående point om dens delvise genetiske og genstandsmæssige autonomi.

Inden jeg går videre med at udvikle tredje afdeling af den anti-tese, som udgør den anden pol i en materialistisk videnskabsforståelse, må jeg lige rokere lidt med de marxistiske termer, som jeg allerede antydningvist har anvendt.

I afsnittet om videnskabens samfundslogik sagde jeg, at den opstod *som følge* af de og de samfundsmæssige ændringer og *for at* løse de og de problemer. Dette var dens *brugsværdi*. Men det er forkert. For det er snarere dens *bytteværdi*. Videnskaben med samt dens teknologi, dvs. dens profession og erhverv, fødes og tillades at udfolde sig med alt, hvad

dertil hører af åndens adskillelse fra hånden, privilegier, stillinger, status og indkomst, mod at den yder denne og hin bestemte indsats i samfundsregulationen og slavernes undertrykkelse. Det er handel og vandel. Det er løn som forskyldt, indsats og gevinst, noget for noget og fanden hytter sine. Videnskabelig indsigt og professionel kunnen byttes over med indtjening og velfærd under konjunkturbestemmelse af udvekslingens logaritmer.

Brugsværdien derimod, næringen, vitaminerne, ligger i videnskabens og professionens egenlogik, i den stadigt øgede forståelse af menneskeligheden, parallelt med – men naturligvis ikke hinsides – samfundslogikken. Ensidigt sagt (og dette indlæg er fremstillingsmæssigt delt op i to ensidige dele) er brugsværdien *det almene civilisatoriske fremskridt*, der følger af bl.a. den fagvidenskabelige og fagprofessionelle indsigt og praksis. Dette er *helheden af dens resultater*.

Hvad er dette »fremskridt« for noget? Det er ikke nemt at sige, men lad mig forsøge at antyde.

De udviklede produktivkræfter og den akkumulerede naturbeherskelses organisationsformer, dvs. samfundsannelsen og de sociale relationer som slægtens arv til fællesskabet og til den enkelte (som eksempelvis beskrevet af Farrington for Grækenlands vedkommende), grundede sig dels på de ejendomsløse masser, her slaverne, dels på det som Marx & Engels (1846: 44-47) kalder begyndelsen til »det universelle individ«. D e t universelle individ er, tillige med det universelle marked, for Marx forudsætningen for fremtidens kommunisme. Samfundsannelsens udvikling gennem de skiftende historiske epoker skyldes i sin grund både produktionens og individets løsrivelse fra de kun lokale sammenhænge (et forløb som ikke skal udredes her). Samfundet og mennesket ophører med at være provinsielle og bliver »verdenshistoriske«.

Denne bliven verdenshistorisk er på den ene side det samme som al historiens lidelse, både under og før kapitalismen. Men på den anden side desuden det samme som al historiens fremgang og velfærd: det såkaldte fremskridt. »Fremskridtet« er der med rette sagt mange bedrøvede vittigheder om i tidens løb, men det rokker ikke ved fænomenets eksistens. Fremskridtet er den materielle og åndelige kvalificering af både samfundsannelsen og mennesket selv (og den er en kendsgerning, selv om den for mange er svær at få øje på i 70'ernes krise). Og kundskabsproduktionen om det materielle og det åndelige, som er to sider af samme sag, er som et delvist selvstændigt momentum i udviklingen af overmåde betydning for den verdenshistorisk fremadskridende kvalificering.

Man kan få mangel på kaminpassiar til at gå med at diskutere, om fremskridtet nu også er så vidunderligt. Men fører man alene diskussionen ud fra en sjælelig smerte over udviklingens lidelse, ud fra en længsel efter de gode gamle dage og de primitives paradys, fra en dyb uudryddelig og forståelig overbevisning om at *i grunden* går det alt sammen den forkerte vej – så stiller man spørgsmålene forkert op. Og man er desuden i uover-

ensstemmelse med Marx, idet han fastholder »det civilisatoriske fremskridt«, slægtens materielle/sociale/åndelige kvalifikation, som udviklingens historisk nødvendige forudsætning for fremtidens lykkeligere tilstand.

Jeg skal ikke gennemgå de marx'ske ræsonnementer nærmere, men blot antyde hans usentimentale forståelse ved atter at vise tilbage til det første eksempel: Produktionsforholdenes udvikling i den atheniensiske stat undertrykte slaverne, *samtidig* med at den satte tid fri til grublerier. Hvis ikke slaverne havde arbejdet, havde borgerne ikke haft tid fri. Denne fritidens spekulation forårsagede en kundskabsakkumulation, hvoraf en almen del overvintrede til genfødsel (renaissance) i senere tiders slægtsmæssige kvalifikation, og en anden del blev mere umiddelbart led og momentum i *betingelserne* for produktivkræfternes nye spring fremad, hvorved produktionsforholdene atter ændredes osv. (hvilket bl.a. betød, at slaverne som klasse betragtet blev ophævet). Slaveholdet i Athen såvel som den moderne kapitalismes utallige og vidt forgrenede undertrykkelser, perversionser og nederdrægtigheder er del af forudsætningen for det civilisatoriske fremskridt, som engang på sin side var en del af grundlaget for et bedre liv. Uden dette, ingen fremadskridende indsigt i den hele naturs lovmæssigheder. Og uden denne indsigt, ingen stadig øget potensering førende til ændringer i produktionsforholdene.

Det var ingen lapsus, at Marx priste den borgerlige revolution og deraf følgende kapitalisme. Men det var heller ingen lapsus, at han af den grund som bekendt ingeniende accepterede dens sideløbende undertrykkelse og lidelse, men tværtimod søgte at granske grundlaget for fremskyndelsen af dens fald.

Hvad betyder slægtsmæssig kvalifikation? Det betyder blandt flere ting »åndelig rigdom« hos *de alsidigt dannede individer*. Den åndelige rigdom hos det alsidigt dannede individ er alt det, der sætter vedkommende selv og andre, for hvem han stiller sin rigdom til rådighed, i stand til at udnytte – eller rettere leve – det civilisatoriske fremskridt på en menneskelig måde, både nu og i en bedre fremtid. Det er de ikke-samfundslogisk bestemte, de aldrig fuldstændigt kapitaliserbare dele af, tillad mig udtrykket, menneskets natur; hvilket i forrige afsnit blev antydnet som bl.a. psykologiens genstandsområde.

Hvad er så det? Det er intelligens og snilde, indlæringsformåen og problemløsningsevne, erindring og hukommelseskapacitet, perception og tænkning. Det er sprog og kommunikation, verbalt og kropsligt. Det er skønhed, fantasi og poesi. Det er følelse og motiv, handling og vilje. Det er identitet, karakter og personlighed. Det er fællesskab og samhørighed, samarbejde og antagonisme. Det er seksualitet, kærlighed og had, glæde, sorg, vrede og frygt. Det er det fællesmenneskelige, ja rent ud sagt det alment psykologiske: den genkommende struktur bag det historisk foranderlige indhold.

Og det er måderne at udforske og erkende dette på, at reflektere over det, skabe kundskab om det og formidle denne; herunder hånd i hånd med den samfundslogiske forståelse at skabe kundskab om netop den *også historiske karakter* af psykologiens genstand. Det er kort sagt alle kapitlerne i en god grundbog i almen psykologi med samt en del tilgrænsende videnskaber.

Det lyder ikke så lidt traditionelt. Det er det også. Den traditionsrige insisteren på enkeltvidenskabens udforskning af det menneskelige i sin helhed er psykologiens rette brugsværdi i det tvetydige civilisatoriske fremskridt. Kun herved er det muligt at tænke *ud over* den historiske logik og få begreb for, hvad det er i menneskets egenlogik, som samfundet skal tilpasses, hvis ikke mennesket blot skal tilpasses samfundet. Den humane og sociale videnskabsproces er den mere og mere dybtgående afdekning af sammenhænge, hvorved der opbygges stadigt øget kundskab om de menneskelige livsmønstres lovmæssigheder, hvilket er den rette integrerede del af hele praksisfeltets (samfundsdannelsens) udvikling.

Og så sluttes ringen: Der er brugs- og bytteværdi i alt, men brugsværdien er dog det oprindelige og altid og til stadighed grundlaget for bytteværdien. Den er uudryddelig. Menneskeligheden, den almene kvalifikation, er og bliver forudsætningen for den specielle kvalifikation, også hvad angår arbejdskraftens bonitet. Der er grænser for samfundslogikkens dominans over egenlogikken. Overskrides de, bryder alt sammen, hvilket vil sige, at samfundslogikken saver den gren over, hvorpå den sidder.

Syntese?

Dette modsætningsforhold mellem historisk logik og egenlogik optræder ikke kun på det abstrakte plan som her, hvor talen er om selve erkendelsen som sådan. De to aspekter er altid givet i og med hinanden; de indeholdes i hinanden. Dobbeltbestemmelsen er ikke kun gyldig for filosofien, for videnskaben og videnskabsprocessen. Den gælder desuden for såvel kunsten som hele det levede livs umiddelbare handling og erfaring, hvilket alt tilsammen vil sige for selve den menneskelige livsyttring overhovedet. Dobbelttheden af historisk logik og egenlogik, af deduktiv opstandelse og induktiv selvstændighed (funktionalitet og autonomi, bestemt og bestemmende – kært barn har endnu flere navne) er overhovedet et livets grundforhold.

Det er således, man må forstå Marx' ofte nok citerede, men som regel i samme åndedrag negligerede, understregning af, at ganske vist skaber historien mennesket, men omvendt skaber mennesket historien. Der er intet, som ikke altid er formet: samfundslogikken er altid inde i fænomenet. Men omvendt er det ikke et »intet«, som altid er formet, men netop et noget: egenlogikken er også altid inde i fænomenet.

Det kan derfor ikke fremhæves tilstrækkeligt, at jeg trækker polerne skarpt op for des bedre at kunne få øje på dem. Men når det kommer til stykket, lader det sig naturligvis ikke gøre at opretholde så distinkte kategorier. De to logikker glider ustandselig over i hinanden, hæmmer hinanden, søger at udrydde hinanden, beforder hinanden, hjælper hinanden og erstatter rent ud hinanden fra øjeblik til øjeblik, fra felt til felt og fra problem til problem. At den videnskabelige erkendelse overskrider sit fødested, sprænger de rammer der betingede dens eksistens og udfolder sig delvist autonomt styret af sin genstand og af erkendelsens egne love, er der utallige videnskabshistoriske eksempler på. Nøjagtig lige så mange som der er eksempler på det modsatte, nemlig at erkendelsen og professionsudøvelsen er mere direkte styret af samfundskravene. Sandheden er naturligvis, at de to styringer går hånd i hånd.

Det vigtige ved dobbeltforholdet er derfor, at man for ethvert fænomens vedkommende konkret undersøger, hvornår, hvorledes og i hvilken udstrækning den ene side af forholdet dominerer over den anden. Man må udgranske, hvor meget af den ene subsidiært den anden forståelse der rummes i det, samt *hvorledes* siderne forholder sig til hinanden. Det kan ikke tilstrækkeligt understreges, hvor vigtigt det er at forstå, at forholdet er af denne dobbeltkarakter, samt hvor vigtigt det er altid at søge frem mod præcise analyser af denne karakter for det givne fænomens vedkommende. Mulighederne for en såvel sand som »progressiv« videnskab og en videnskabelig professionsudøvelse befinder sig nemlig altid nøjagtig i dimensionernes skæringspunkt.

Det underfundige er blot, at selve denne granskning kun kan foregå (ordentligt) som et stykke erkendelsesmæssig egenlogik.

Styrker og svagheder

Det kan være rimeligt kort at skitsere styrken og svagheden ved de to dimensioner (der fortsat beskrives som rene typer, hvilket er urealistisk).

Den samfundslogiske forståelse har to styrker. For det første kender den sin egen oprindelse og dermed de betingelser, der er sat for dens eksistens. Farrington og Asplund *et al.* er blot eksempler på de mange indsigter, som den historiske dimension har givet os gennem især de senere år. Videnskaben og professionen er blevet klogere på sig selv.

For det andet er den direkte gearret mod at løse samfundsmæssige problemer. I mange af sine former er det en mere umiddelbart nyttig og anvendelig videnskabsforståelse. Betydningen heraf er overordentlig, eftersom det selvsagt er videnskabens og professionens pligt at deltage i løsningen af de foreliggende samfundsmæssige problemer.

Men som det altid gælder, er disse styrker samtidig grundlaget for svaghederne. Der sker nemlig ofte det med den, at dens forståelse af de samfundsmæssigt givne klausuler for egen eksistens *ikke* fører til, at den sprænger de rammer, som er betingende for dens opkomst; på trods af at den altså kender dem bedre end andre forståelsesdimensioner gør. Grun-

den hertil er, at den er så forhippet på at være historisk, at den ender med at blive relativistisk og agnostisk i stedet for historisk, dvs. opgiver enhver objektiv erkendelsesstræben (og dermed muligheden for sand kritik af den foreliggende samfundsorganisation).

Den taler ganske vist meget om »emancipation« og lignende, og der søges også efter praktisering deraf. Men nissen flytter med på den drilagtige måde, som det er nissers natur. Man ved, hvilke briller man har fået sat på næsen (nemlig opkomstbetingelserne, videnskaben og professionen som samfundsmæssigt undertrykkende funktionalitet osv.), men fordi man ikke kender – subsidiært ikke kendes ved – andre forståelser end den samfundslogiske, kan man ergo *ikke tænke uden for den*, hvor gerne man end ville, og hvor meget man end hævder at gøre det; hvorfor man ergo forbliver inden for den og bærer brillerne som skæbne.

Fordi man sammenblander opstandelse med sandhed, genstand og resultat, lukkes man inde i en speciel forståelse af fænomenverdenen, uanset at man selv tror, at man med sit historiske ståsted er almen, ja altid har netop med den hele historie at gøre hver gang man studerer et atom. Dette er paradoksalt. Man tror at være bredest favnende af alle, men fordi man *kun* har historien med, er man uhjælpeligt bundet i dennes logik, hvorfor atomet kun studeres på de måder og med de forståelser, som denne logik tillader. Resultatet er modsat selvforståelsen: ensidighed og snæverhed.

På det teoretiske plan er følgen under alle omstændigheder et betydeligt erkendelsesafkald. På det praktiske plan finder man enten handlingslammelse, når den paradoksale snæverhed går op for en i al dens gru. Eller man finder mere eller mindre krampagtige aktiviteter, som er samfundskritiske af navn, men ikke af gavn. Eller man gør omvendt gavn, uden at ens videnskab i realiteten er indblandet deri. Man spræller i sit eget net, søger at fortrænge konsekvenserne af kernen i egne indsigter og lever i en ond cirkel.

Det kan komme så vidt med den onde cirkel, at nogle af dens beboere af rent logiske grunde vil afvise hele den argumentation, som er fremført i dette indlægs anti-tese. Man vil indvende, at egenlogik netop er en logisk umulighed, fordi selve den videnskabelige *undersøgelse* af videnskabelig forsknings og professionsudøvelses sandhed, genstandsstyret og resultater jo kun kan foregå med de analyseredskaber, med det erkendelsesapparat, som står til denne undersøgelses rådighed. Og erkendelsesapparatet, begrebsligheden som sådan, ja sproget overhovedet, er jo selv kommet til veje i historisk bestemt tid og rum og forårsaget af denne og hin samfundsnødvendighed, hvorfor endog videnskab om videnskab (»videnskabsforskning«, altså videnskabsteori, -historie, -sociologi, -psykologi osv.) blot reproducerer den oprindelige ideologi på et mere eller mindre raffineret meta-plan og derefter på et meta-meta-plan osv. i en uendelig regres.

Dette kan gerne være et lidt karikeret eksempel på benægtelse af muligheden for objektiv erkendelse, men den optræder ikke desto mindre i mange skikkelser og er som regel ikke klart bevidst for proponenten selv. Indvendingen er imidlertid logisk nok, men altså kun samfundslogisk, og kan kun brydes af egenlogisk tænkning. Hvilket netop hævdes at være (samfunds)logisk umuligt. Og således kan man længe spille ping-pong.

En anden fatal fejl udspringer af dimensionens reelt manglende genstandsforståelse. Går man alene historisk til værks og har samfundslogikken som eneste ledetråd, er man ikke psykolog (eller litterat eller økonom, eller hvad man nu har af enkeltvidenskaber), men blot eksempelvis idehistoriker. Idehistorie er udmærket, men det er ikke psykologi. Det er ét blandt flere *perspektiver* på psykologien, men det er ikke psykologi.

Egenlogikkens styrke knytter sig til genstand og resultat (og til sandhed, men det har den ikke patent på). Dens genstandsområde er langt bredere, og dens forståelse af det er både mere nuanceret og dybtgående. Den er fordomsfri – undskyld det gammeldags udtryk og husk, at der stadig beskrives idealtyper – hvilket følger ligefremt af, at den undersøger fænomenerne selv og ikke kun den måde, hvorpå de er indlejrede i deres historiske logik. Dens mål er kundskabssøgning i videste forstand, hvilket vil sige langt ud over kundskabens blot samfundslogiske funktionalitet, og dens resultater bidrager som nævnt til »det civilisatoriske fremskridt«.

Hvis noget er »emancipatorisk«, så er det den. Men den er det rigtig nok på meget langt sigt. Dette er ikke vanskeligt at forstå for naturvidenskabernes vedkommende, men det er ikke kun politikere, som har besvær med at se på, hvor mange subtile leder og kanter, gennem hvor mange formidlingslag og over hvor lange tidsrum, at human- og socialvidenskaben bidrager til, eller rettere sagt er grundlæggende for, det både materielle og kulturelle fremskridt.

Dens svagheder er uden videre kendte af enhver og behøver ingen lang udredning. På det teoretiske plan er den ofte uvidende om, at den selv og dens forskningsfelt ikke bare har en egenlogik, men naturligvis også ligger under for samfundslogikken. Når det er tilfældet, er den et villigt redskab for den herskende samfundsfunktionalitet, men til forskel fra den samfundslogiske videnskabsforståelse uden at vide af det, hvilket er galt (hvorved, at bemærke, intet nødvendigvis er sagt om dens objektive sandhed eller den langsigtede nytte af dens resultater).

Desuden er den ofte indskrænket på en mere banal måde end den nok så subtile snæverhed, som kan gælde for den samfundslogiske. Den kan være gedigen middelmådig i forståelsen af såvel sin genstand som sit eget forhold til andre videnskaber (altså malplaceret disciplinagrænsning over for både tilgrænsende videnskaber og selve historien). Den stivner ofte i petitesser og ligeegyldigheder, kort sagt almindelig dum aka-

demisme, som vi kender ud og ind, og som beklageligvis trives i bedste velgående.

På det praktiske plan er egenlogikkens svaghed kort fortalt den enkle, at den ikke er umiddelbart gearret til at løse samfundsproblemer; den er som nævnt langt fra altid indlysende nyttig her og nu.

NOTER

- (1) Dvs. i den fagkritiske marxismes tider på de danske universiteter. I dag er tiderne konstruktionistiske, men den grundliggende tematik synes langt hen ad vejen at være den samme.
- (2) Begrebet 'samfundslogik, kan betragtes som en samlebetegnelse for forskellige varianter af den tankefigur, der i dag er udbredt under benævnelsen social konstruktionisme, jf. note 1, medens det i artiklen senere optrædende begreb egenlogik, kan opfattes som en variant af realisme.

REFERENCER

- ASPLUND, J., DREIER, O. & MØRCH, S. Socialpsykologi og social integration: En introduktion. *Udkast*, 1975(1), 3-45.
- FARRINGTON, B. *Græsk naturvidenskab*. København: Hans Reitzel 1962 (1944).
- KRARUP, K. Teorien om den specialle socialpsykologi. *Udkast*, 1975(4), 455-463.
- MARX, K. & ENGELS, F. *Den tyske ideologi*. København: Rhodos 1974 (1846).